

Jolanta Klaja

Instytut Nafty i Gazu, Kraków

Zastosowanie metody magnetycznego rezonansu jądrowego do wyznaczania krętości porów

Wprowadzenie

Zastosowanie gradientu pola magnetycznego w pomiarach magnetycznego rezonansu jądrowego (metoda PFG-NMR¹) pozwala badać geometrię materiałów porowych. Przedstawione badania miały na celu sprawdzenie możliwości wykorzystania spektrometru Maran 7 (7,9 MHz) do wyznaczania krętości porów piaskowców metodą PFG-NMR. Zastosowano pomiar samodyfuzji²

protonów ograniczonej wielkością porów. W Laboratorium Geofizycznych Parametrów Skał i Płynów Złożowych INiG sekwencja pomiarowa tego rodzaju została uruchomiona w 2008 roku i z powodzeniem wykorzystana do określenia stosunku powierzchni do objętości porów (S/V_p) [9]. Do badań krętości porów wytypowano dziewięć piaskowców o zróżnicowanych własnościach petrofizycznych.

Podstawy teoretyczne

Molekuły w roztworze podlegają ciągłemu ruchowi. Możemy tu wyróżnić ruch zarówno obrotowy, jak i „translacyjny”. W przypadku tego ostatniego mówimy o tak zwanej samodyfuzji, określonej przez współczynnik samodyfuzji D wyrażany w mm^2/s . Jeżeli przemieszczanie się cząsteczek płynu jest całkowicie spowodowane cieplnymi ruchami Browna (samodyfuzja w objętości płynu, nieograniczona), kwadrat średniego przesunięcia ($[z(t) - z(0)]^2$) losowej cząsteczki w kierunku z może być wyznaczony z równania Einsteina [7]:

$$[z(t) - z(0)]^2 = 2D_0t \quad (1)$$

gdzie:

t – czas, w którym cząsteczka zmienia położenie,
 D_0 – współczynnik samodyfuzji objętościowej (nieograniczona samodyfuzja w objętości płynu).

Jak można zauważyć, w przypadku dyfuzji objętościowej kwadrat przesunięcia cząsteczki jest wprost

proporcjonalny do czasu t , a D_0 jest współczynnikiem proporcjonalności.

W medium porowym migracja cząsteczek jest ograniczona ścianami poru, co wpływa znacząco na zjawisko samodyfuzji. W tym przypadku współczynnik samodyfuzji zależy od czasu obserwacji procesu dyfuzji t_{obs} :

$$[z(t) - z(0)]^2 = 2D(t_{obs}) \cdot t \quad (2)$$

Dla bardzo krótkich czasów obserwacji średnie przemieszczenie molekuł jest mniejsze od rozmiaru poru, wówczas dyfuzja jest nieograniczona, a współczynnik D osiąga wartość bliską D_0 (dla $t_{obs} \approx 0$ $D(t_{obs}) = D_0$). Wraz ze wzrostem czasu obserwacji współczynnik D maleje, przy czym proces ten zależy od geometrii porów:

- dla krótkich czasów obserwacji D maleje względem D_0 proporcjonalnie do parametru $\frac{S}{V_p}$ oraz do wielkości: $\sqrt{D_0 t_{obs}}$ [17]:

$$\frac{D(t_{obs})}{D_0} \approx 1 - \frac{4}{9\sqrt{\pi}} \sqrt{D_0 t_{obs}} \frac{S}{V_p} \quad (3)$$

gdzie:

$D(t)$ [mm^2/s] – współczynnik samodyfuzji zależny od czasu,

¹ Pulsed-Field-Gradient-Nuclear Magnetic Resonance

² Dla zjawiska samodyfuzji stosowano zamiennie termin „dyfuzja”

D_0 [mm²/s] – współczynnik samodyfuzji dyfuzji objętościowej (samodyfuzja w objętości płynu, nieograniczona),

t_{obs} [s] – czas obserwacji,

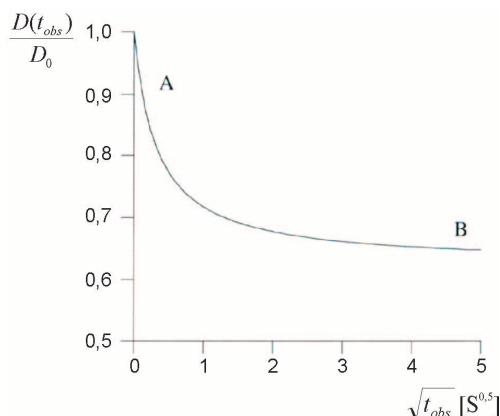
S [m²] – powierzchnia poru,

V_p [m³] – objętość poru.

- dla długich czasów obserwacji molekuly penetrują połączenia pomiędzy porami [16], wówczas $\frac{D(t_{obs})}{D_0}$ zmierza asymptotycznie do wartości równej odwrotności krętości, $\frac{1}{T_{diff}}$ (rysunek 1):

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \frac{D(t_{obs})}{D_0} = \frac{1}{T_{diff}} \quad (4)$$

Na rysunku 1 pokazano przykład wyniku pomiaru dyfuzji dla medium porowego, gdzie wyznaczoną wielkość współczynników dyfuzji $\frac{D(t_{obs})}{D_0}$ odniesiono do pierwiastka kwadratowego czasu obserwacji ($\sqrt{t_{obs}}$) [6].

Rys. 1. Przykład wyniku pomiaru samodyfuzji dla płynu porowego. Nachylenie krzywej w obszarze A dostarcza informację o wielkości parametru S/V_p , wartość osiągnięta w części B (asymptota) jest odwrotnością krętości [6]

Część A wykresu (pomiar samodyfuzji dla krótkich czasów obserwacji) pozwala wyznaczyć parametr $\frac{S}{V_p}$ (równanie 3), zaś część B wykorzystuje się do wyznaczenia krętości porów (równanie 4).

Wykonane badania

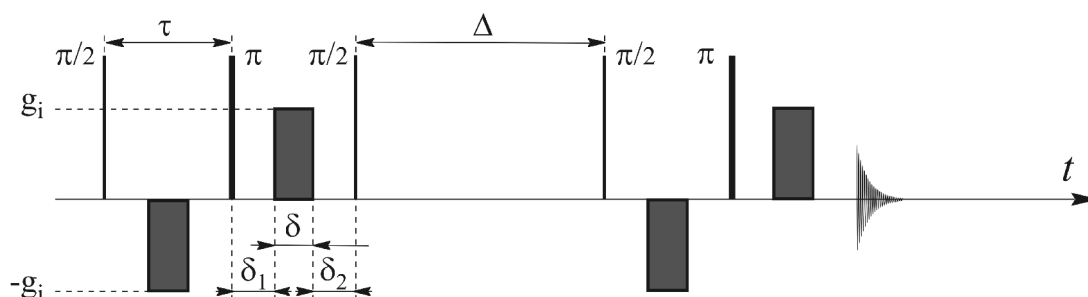
Badania wykonano dla dziewięciu próbek piaskowców: szydłowieckich (3 próbki), mioceńskich (4 próbki) i ciężkowickich (2 próbki). Skały wybrano tak, aby charakteryzowały się zróżnicowanymi właściwościami petrofizycznymi.

Badania metodą PFG-NMR

Badania metodą magnetycznego rezonansu jądowego wykonano dla próbek nasyconych solanką 50 g/l oraz dla samej solanki. Pomiary przeprowadzono na spektrometrze Maran 7 (7,9 MHz) firmy Resonance w temperaturze ok. 26,5°C (zakres zmian temperatury 26,2÷26,7°C). W pomiarach współczynnika samodyfuzji D użyto sekwencji

pomiarowej z gradientami bipolarnymi zaproponowanej przez Cotts'a [5, 20], która spotykana jest w literaturze w różnych odmianach. W sekwencji tego rodzaju zwykły impuls gradientowy jest zastąpiony przez dwa impulsy gradientowe bipolarne przedzielone impulsem π (impuls radiowej częstotliwości odwracający magnetyzację o kąt π [8]). Pozwala to na zminimalizowanie wpływu wewnętrznych gradientów, powstających w mierzonej próbce, na wynik pomiarów [20]. Wybrano wersję z symetrycznymi gradientami. Sekwencja przedstawiona jest na rysunku 2.

Impulsy gradientowe „uczulają” sekwencję pomiarową na zjawisko samodyfuzji. Pierwszy impuls gradientowo-bipolarny powoduje rozfazowanie, a drugi ponowne

Rys. 2. 13-to segmentowa sekwencja pomiarowa PGSE oparta na echu stymulowanym; $\pi/2$, π – impulsy radiowej częstotliwości, g_i – amplituda impulsu gradientowego (zaciemniany szarym kolorem), δ – czas trwania impulsu gradientowego, Δ – czas pomiędzy impulsami $\pi/2$

Parametry sekwencji: $\tau = 2$ ms, $\delta = 1$ ms, $\delta_1 = \delta_2 = 500$ μ s

sfazowanie cząstkowych magnetyzacji pochodzących od różnych jąder. Jeżeli cząsteczka zmieniła swoje położenie na skutek zjawiska samodyfuzji, to znajdzie się w nieco innym polu magnetycznym (ze względu na przyłożony gradient pola magnetycznego), co przekłada się na nieco inną częstotliwość precesji Larmora w nowym położeniu. W takim przypadku drugi impuls gradientowo-bipolarny nie spowoduje ponownego sfazowania wkładu do magnetyzacji wypadkowej pochodzącego od danej cząsteczki – efektem będzie osłabienie sygnału.

Pomiar współczynnika D dla ustalonego czasu obserwacji t_{obs} był wykonywany poprzez kolejne uruchomienia sekwencji pomiarowej z różnymi wartościami gradientu (g_j zmieniano od $0 \div 0,54$ T/m). Tłumienie sygnału NMR wyraża się następującą zależnością [19]:

$$\frac{S(g_i)}{S(g=0)} = e^{-\gamma^2 D \left(\Delta + \frac{3\tau}{2} \frac{\delta}{6} \right) g_i^2 (2\delta)^2} \quad (5)$$

gdzie γ jest współczynnikiem giromagnetycznym.

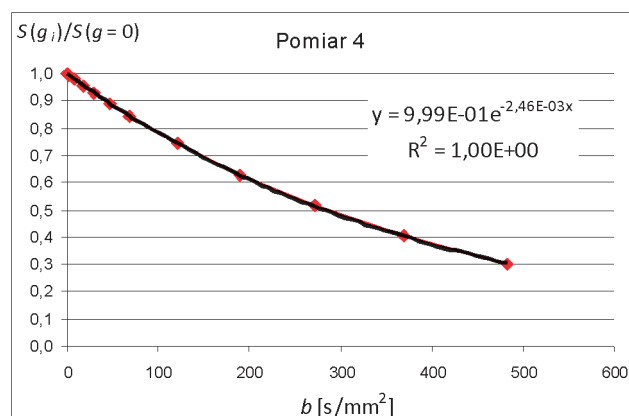
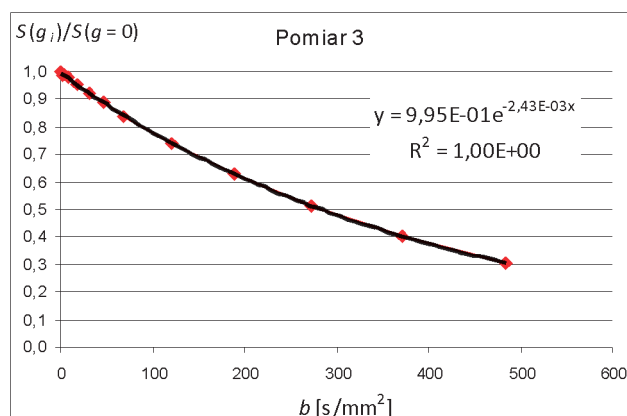
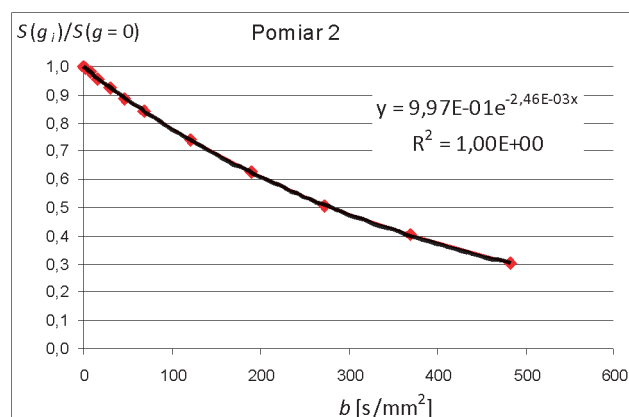
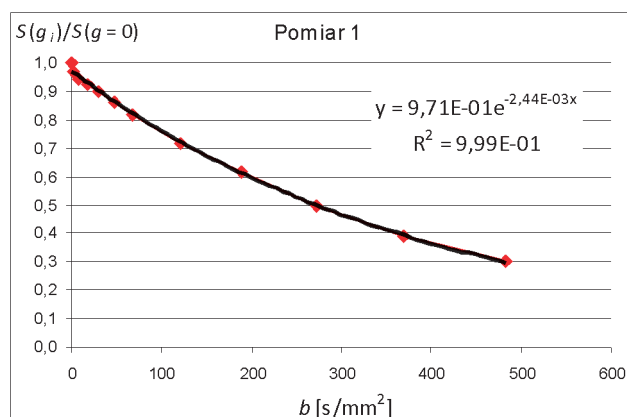
Dopasowując dane pomiarowe według powyższego równania, otrzymujemy wartość współczynnika D .

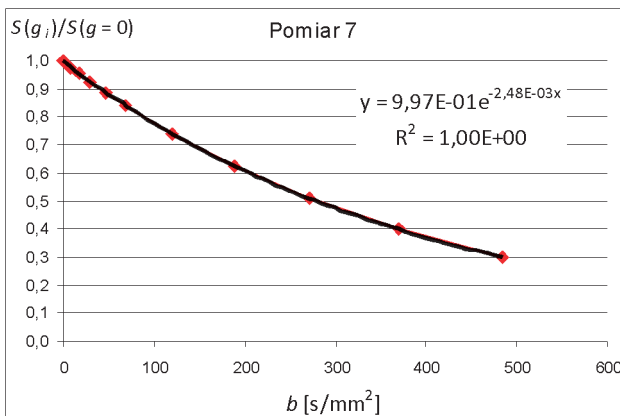
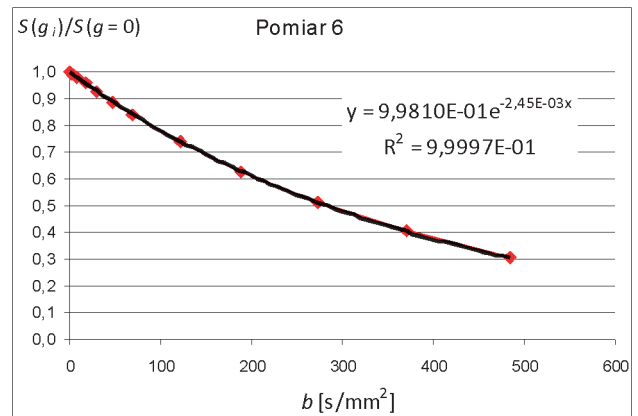
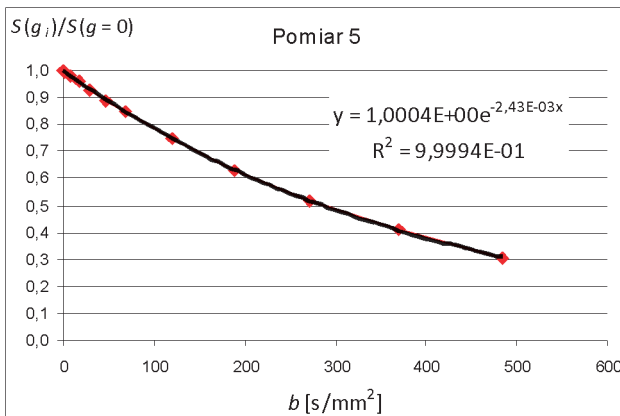
Pomiary samodyfuzji objętościowej solanki 50 g/l

Pomiary samodyfuzji objętościowej dla solanki wykonano dla czasu obserwacji 5 ms. Dyfuzja objętościowa jest szczególnie wrażliwa na zmiany temperatury badanego płynu. Spektrometr Maran 7 posiada układ stabilizujący temperaturę, dzięki czemu jej wahania są niewielkie (przy włączonym chłodzeniu cewek gradientowych: $26,2 \div 26,7^\circ\text{C}$), niemniej jednak – chcąc uwzględnić te zmiany – pomiar dyfuzji objętościowej solanki 50 g/l wykonano siedmiokrotnie. Wielkość współczynników samodyfuzji D_0 wyznaczono dopasowując dane pomiarowe zgodnie z równaniem 5 (tablica 1, rysunek 3). Wysokie współczynniki determinacji korelowanych danych świadczą o poprawności procedury pomiarowej i wiarygodności uzyskanych wyników. Średnia wartość współczynnika dyfuzji objętościowej wyznaczona dla solanki 50 g/l D_0 wynosi $2,45\text{E-}03 \pm 1,83\text{E-}05$.

Tablica 1. Wyniki pomiarów współczynnika samodyfuzji objętościowej D_0 dla solanki 50 g/l

Numer pomiaru	1	2	3	4	5	6	7
D_0 [mm ² /s]	2,44E-03	2,46E-03	2,43E-03	2,46E-03	2,43E-03	2,45E-03	2,48E-03

Rys. 3. Dopasowanie danych pomiarowych w celu wyznaczenia współczynnika samodyfuzji objętościowej D_0 dla solanki o mineralizacji 50 g/l,

$$b = \gamma^2 \left(\Delta + \frac{3\tau}{2} - \frac{\delta}{6} \right) g_i^2 (2\delta)^2 \text{ (wzór 5)}$$

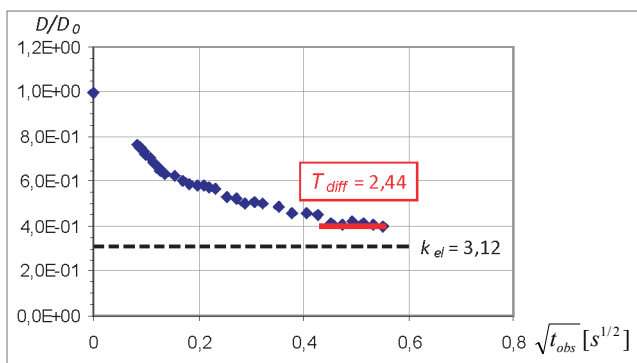
– w zakresie długich czasów obserwacji (od 200 do 300 ms) wartość względnie stałą (na wykresie – czerwona linia).

Pomiary samodyfuzji ograniczonej dla próbek piaskowców

Pomiary samodyfuzji ograniczonej, prowadzone w celu wyznaczenia współczynnika D , wykonano dla szerokiego zakresu czasów obserwacji t_{obs} . Parametr sekwencji pomiarowej Δ zadawano tak, aby otrzymać pełny zakres zmian współczynnika dyfuzji $D(t_{obs})$, tzn. dla czasów obserwacji od 5÷7 do 240 ms, a w niektórych przypadkach nawet do 320 ms. Poniżej przedstawiono wynik pomiaru samodyfuzji dla próbki 1 reprezentowanej przez biały piaskowiec szydłowiecki (rysunek 4). Wyznaczone wielkości współczynników dyfuzji ograniczonej D przyjmują coraz mniejsze wartości, osiągając – zgodnie z teorią [6]

W przypadku próbki 1 średnia wartość $\frac{D(t_{obs})}{D_0}$ dla tego zakresu czasów obserwacji wynosi 4,10E-01, co odpowiada krętości (T_{diff}) 2,44. Dla wszystkich pomiarów uzyskano wysokie współczynniki determinacji w procesie dopasowania danych (tablica 2).

Wyniki badań metodą PFG-NMR, uzyskane dla pozostałych próbek, przedstawiono na rysunku 5. Na wykresach zaznaczono zarówno krętość porów wyznaczoną metodą PFG-NMR (T_{diff}), jak i wielkość współczynnika krętości porów wyznaczoną metodą elektryczną w ramach badań pomocniczych, omówionych poniżej.

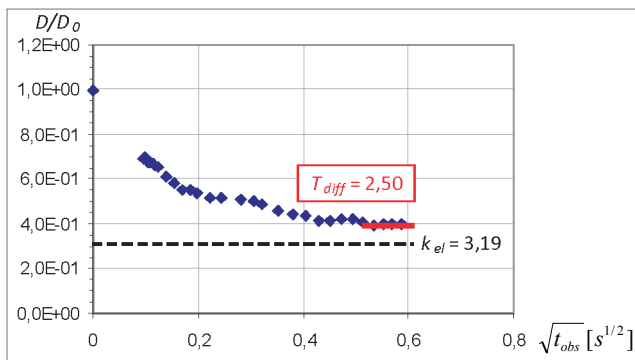

Rys. 4. Pomiar samodyfuzji dla próbki nr 1 (piaskowiec szydłowiecki)

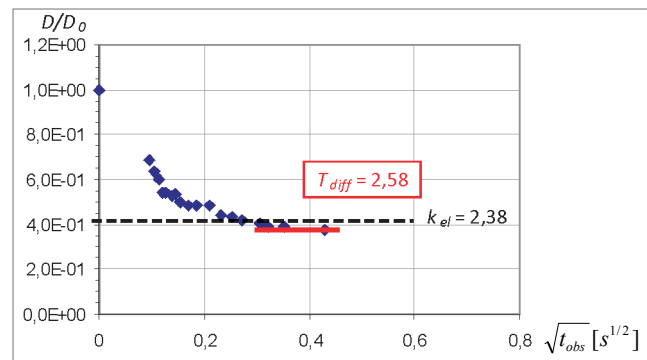
Badania pomocnicze

Badania pomocnicze wykonano w celu weryfikacji wyników otrzymanych z pomiarów dyfuzyjnych. W literaturze fachowej, z zakresu metody NMR, krętość porów wyznaczoną z pomiarów dyfuzyjnych porównuje się z krętością wyznaczaną na podstawie elektrycznych parametrów skał [12]. Ponadto, krętość porów jest jednym z parametrów, który wpływa na wielkość przepuszczalności mierzonego ośrodka [7, 14], dlatego badania pomocnicze obejmowały pomiar krętości porów metodą elektryczną i pomiar przepuszczalności absolutnej.

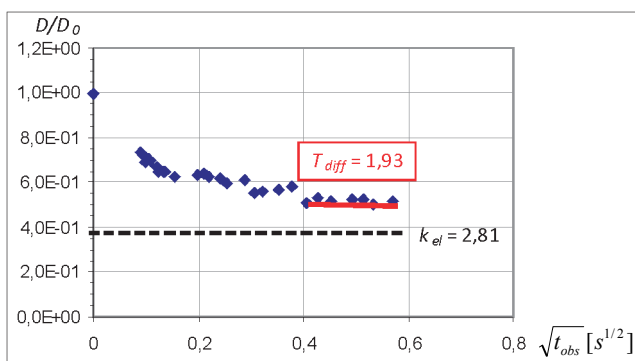
Próbka nr 2: piaskowiec szydlowiecki

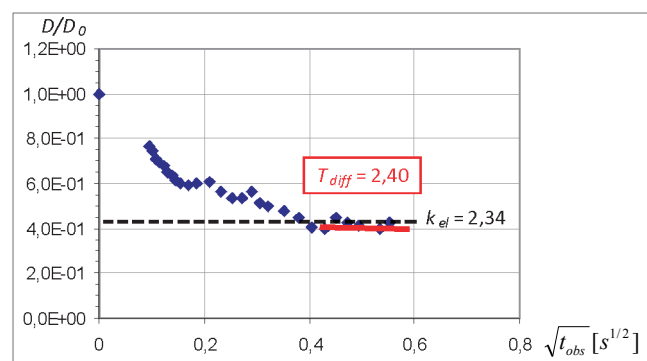
Próbka nr 6: piaskowiec mioceniński

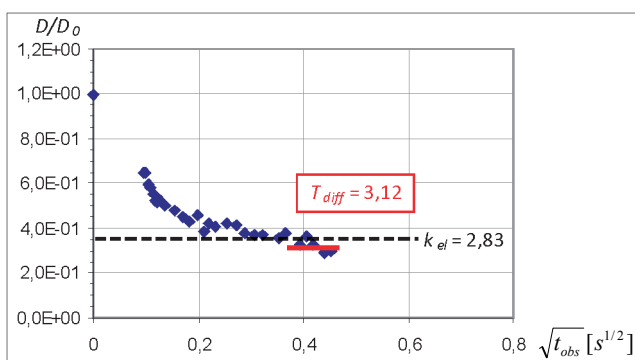
Próbka nr 3: piaskowiec szydlowiecki

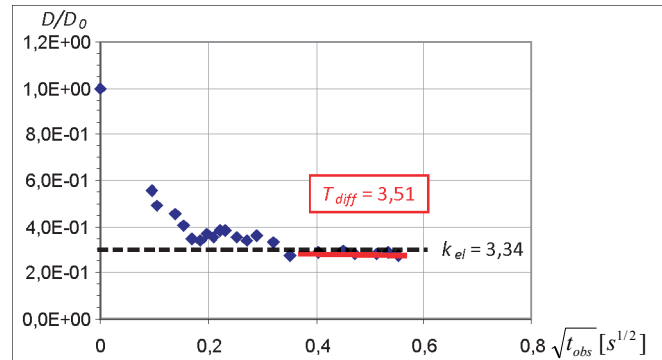
Próbka nr 7: piaskowiec mioceniński

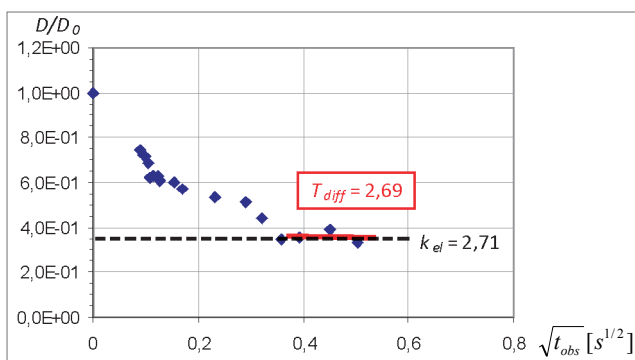
Próbka nr 4: piaskowiec mioceniński

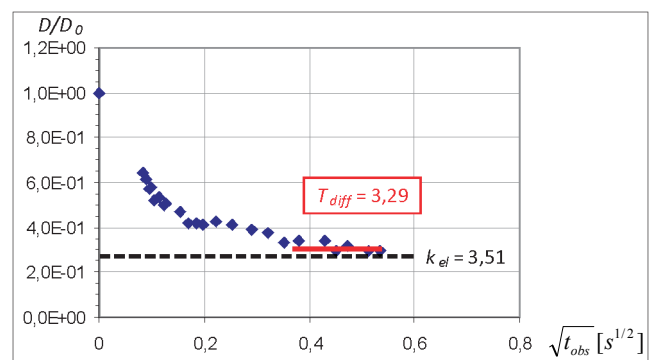
Próbka nr 8: piaskowiec ciężkowicki

Próbka nr 5: piaskowiec mioceniński

Próbka nr 9: piaskowiec ciężkowicki

Rys. 5. Wyznaczenie krętości porów metodą NMR-PFG

Pomiar krętości porów metodą elektryczną

Metoda elektryczna jest jedną z podstawowych metod eksperymentalnych wyznaczania dwóch ważnych para-

metrów struktury przestrzeni porowej: krętości porów T oraz parametru porowości P_p . W metodzie tej wiąże się przepływ cieczy porowej z przepływem jonów elektrolitu.

Tablica 2*. Szczegółowe wyniki pomiarów dyfuzyjnych dla próbki nr 1 (piaskowiec szydlowiecki – biały)

Lp.	$\sqrt{t_{obs}} [s^{1/2}]$	D/D_0	R^2	Lp.	$\sqrt{t_{obs}} [s^{1/2}]$	D/D_0	R^2	Lp.	$\sqrt{t_{obs}} [s^{1/2}]$	D/D_0	R^2
1	0,0000	1,00E + 00	1,000	12	0,1549	6,25E – 00	0,999	23	0,3225	5,01E – 00	0,998
2	0,0837	7,62E – 00	0,990	13	0,1703	6,02E – 00	0,999	24	0,3521	4,90E – 00	0,999
3	0,0894	7,49E – 00	0,999	14	0,1844	5,92E – 00	0,999	25	0,3795	4,60E – 00	0,998
4	0,0949	7,33E – 00	0,999	15	0,1975	5,85E – 00	0,999	26	0,4050	4,58E – 00	0,998
5	0,1000	7,22E – 00	0,999	16	0,2098	5,84E – 00	0,999	27	0,4290	4,51E – 00	0,997
6	0,1095	7,03E – 00	0,999	17	0,2214	5,76E – 00	0,999	28	0,4517	4,14E – 00	0,996
7	0,1140	6,81E – 00	0,999	18	0,2324	5,66E – 00	0,999	29	0,4733	4,05E – 00	0,996
8	0,1245	6,62E – 00	0,999	19	0,2530	5,29E – 00	0,998	30	0,4940	4,23E – 00	0,997
9	0,1285	6,48E – 00	0,999	20	0,2720	5,24E – 00	0,996	31	0,5138	4,16E – 00	0,997
10	0,1342	6,43E – 00	0,999	21	0,2898	5,03E – 00	0,995	32	0,5329	4,06E – 00	0,998
11	0,1378	6,33E – 00	0,999	22	0,3066	5,11E – 00	0,999	33	0,5514	3,97E – 00	0,997

*) Objasnienia: t_{obs} – czas obserwacji zjawiska dyfuzji, s; D/D_0 – stosunek współczynnika samodyfuzji ograniczonej wielkością porów (D , mm^2/s) do współczynnika samodyfuzji objętościowej (D_0 , mm^2/s); R^2 – współczynnik determinacji dopasowania danych pomiarowych. Zakres wielkości D/D_0 wytypowanych do wyznaczenia współczynnika krętości wyróżniono w tabeli żółtym kolorem.

Zgodnie z wprowadzoną przez Archiego zależnością parametru porowatości P_p od oporności właściwej porowatej próbki ρ_{wp} (o nieprzewodzącym szkielecie, wypełnionej elektrolitem NaCl) oraz oporności właściwej samego elektrolitu ρ_{we} , przyjmuje się [2]:

$$P_p = \frac{\rho_{wp}}{\rho_{we}} \quad (6)$$

Krętość T_{el} związana jest z parametrem porowatości poprzez porowatość K_p [11, 15, 18]:

$$T_{el} = K_p \cdot P_p \quad (7)$$

W literaturze spotyka się trzy podejścia do obliczania krętości na podstawie parametru porowatości P_p i porowatości K_p . W licznych publikacjach krętość wyrażona jest wzorem (7). Inni autorzy podają wzór [4, 10, 14]:

$$T_{el} = \sqrt{K_p \cdot P_p} \quad (8)$$

Autorka artykułu zetknęła się również z publikacjami, w których zestawione są obie zależności, przy czym zależność (7) określana jest jako krętość, a zależność (8) nazywana jest współczynnikiem krętości [1, 3].

W tej sytuacji, w przedstawianej pracy wyznaczono obydwa parametry, przyjmując:

$$T_{el} = K_p \cdot P_p \quad (9)$$

$$k_{el} = \sqrt{K_p \cdot P_p} \quad (10)$$

gdzie:

T_{el} – krętość,

k_{el} – współczynnik krętości.

Pomiar elektrycznego oporu próbek R skał nasyconych solanką o mineralizacji 50 g/l wykonano za pomocą miernika ESCORT ELC 3131D. Elektryczną oporność właściwą próbek ρ_{wp} [Ωm] wyznaczono ze wzoru:

$$\rho_{wp} = p \cdot R \quad (11)$$

gdzie:

p – S/l [m],

S – powierzchnia przekroju próbki [m^2],

l – długość próbki [m],

R – opór elektryczny próbki [Ω].

Wielkość porowatości K_p wykorzystaną w obliczeniach parametrów T_{el} i k_{el} obliczono na podstawie różnicy mas ΔW próbki nasyconej całkowicie solanką (W2) i próbki suchej (W1):

$$K_p = \frac{\Delta W}{V \cdot \delta s} \cdot 100\% \quad (12)$$

gdzie:

V – objętość próbki [cm^3],

δs – gęstość solanki [g/cm^3].

Pomiar przepuszczalności absolutnej

Pomiar przepuszczalności absolutnej wykonano za pomocą aparatu Gas Permeameter firmy Temco. W pomiarach uwzględniono występowanie tzw. efektu Klinkenberga, który powoduje zawyżanie mierzonych wartości w skałach o niskiej przepuszczalności (do 30 mD). Współczynnik przepuszczalności K_{pr} [Darcy] obliczano ze wzoru:

$$K_{pr} = \frac{2 \cdot \mu \cdot Q_b \cdot P_b \cdot L \cdot T_{act}}{A \cdot (P_1^2 - P_2^2) \cdot T_{ref}} \quad (13)$$

gdzie:

- μ – lepkość gazu przy średniej temperaturze przepływu i średnim ciśnieniu w próbce [cP] – dla azotu wynosi ona 0,01737cP (w 21°C = 294 K),
 Q_b – natężenie przepływu gazu [cm³/sek],
 P_b – standardowe ciśnienie odniesienia dla przepływu masy na długości 1 metra – 1,00 [atm],

- L – długość próbki [cm],
 A – pole przekroju próbki, prostopadłe do kierunku przepływu [cm²],
 P_1 – ciśnienie gazu na wlocie do próbki [atm],
 P_2 – ciśnienie gazu przy wylocie z próbki [atm],
 T_{act} – aktualna temperatura przepływu gazu,
 T_{ref} – temperatura odniesienia dla przepływomierzy masowych, równa 294 K (21°C).

Wyniki badań pomocniczych zamieszczono w tabelicy 3.

Tablica 3. Zestawienie parametrów wyznaczonych w badaniach pomocniczych

Numer próbki	Litostratygrafia	Porowatość K_p [%]	Przepuszczalność absolutna K_{pr} [md]	Oporność właściwa ρ_{wp} [Ω m]	Parametr porowatości P_p	Krętość T_{el}	Współczynnik krętości k_{el}
1	piaskowiec szydłowiecki	21,99	343,01	6,18	44,16	9,71	3,12
2	piaskowiec szydłowiecki	22,66	247,66	6,28	44,89	10,17	3,19
3	piaskowiec szydłowiecki	20,36	438,83	5,43	38,76	7,89	2,81
4	piaskowiec mioceński	18,60	48,30	6,04	43,18	8,03	2,83
5	piaskowiec mioceński	22,88	151,38	4,50	32,11	7,35	2,71
6	piaskowiec mioceński	25,41	191,08	3,11	22,20	5,64	2,38
7	piaskowiec mioceński	24,41	343,97	3,15	25,50	5,49	2,34
8	piaskowiec ciężkowicki	10,72	7,71	14,56	103,98	11,15	3,34
9	piaskowiec ciężkowicki	12,26	15,40	14,08	100,54	12,33	3,51

Weryfikacja wyników badań uzyskanych metodą PFG-NMR

Porównanie wyników badań krętości porów uzyskanych metodą elektryczną i metodą PFG-NMR

Wielkość krętości porów T_{diff} oszacowaną na podstawie pomiarów dyfuzyjnych porównano z krętością T_{el} oraz współczynnikiem krętości k_{el} uzyskanymi z pomiarów elektrycznych (tablica 4).

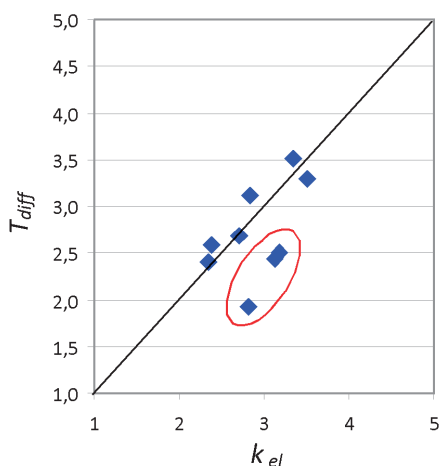
Parametr T_{diff} osiąga wartości porównywalne z wielkością współczynnika krętości k_{el} wyznaczonego metodą elektryczną (tablica 3, rysunek 6).

Dla sześciu skał obserwowane różnice są niewielkie i prawdopodobnie związane z błędami pomiarowymi stosowanych metod. Dla trzech pozostałych próbek (punkty wewnątrz czerwonej elipsy) rozbieżności są znacznie większe. Są to piaskowce szydłowieckie, które charakteryzują się bardzo dobrymi właściwościami zbiornikowymi i filtracyjnymi (tablica 3), co predestynuje je do badań testowych. Z drugiej strony powierzchnie wycinanych rdzenników są o wiele bardziej chropowate od pozostałych próbek, co w przypadku pomiaru oporności skały może wpływać na pogorszenie kontaktu powierzchni skały z elektrodami pomiarowymi. Pomiar oporności będzie wówczas zawy-

żony. Standardowo – dla zapewnienia dobrego kontaktu powierzchni skały z elektrodami – maluje się powierzchnie

Tablica 4. Zestawienie wielkości parametrów: krętości T_{el} i współczynnika krętości k_{el} wyznaczonych metodą elektryczną z krętością oszacowaną za pomocą metody PFG-NMR T_{diff}

Numer próbki	Metoda elektryczna		Metoda PFG-NMR
	krętość T_{el}	współczynnik krętości k_{el}	krętość T_{diff}
1	9,71	3,12	2,44
2	10,17	3,19	2,50
3	7,89	2,81	1,93
4	8,03	2,83	3,12
5	7,35	2,71	2,69
6	5,64	2,38	2,58
7	5,49	2,34	2,40
8	11,15	3,34	3,51
9	12,33	3,51	3,29

Rys. 6. Zestawienie krętości T_{diff} wyznaczonej metodą PFG-NMR ze współczynnikiem krętości k_{el} określonym metodą elektryczną

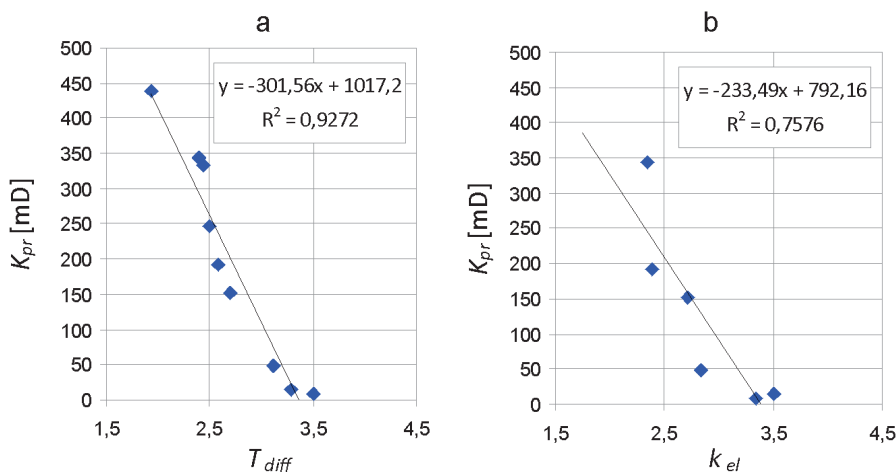
suchej skały lakierem o wysokiej przewodności elektrycznej. Niestety, nie jest to możliwe w przypadku, jeżeli chcemy tę samą próbkę zbadać metodą NMR, gdyż obecność lakieru w polu magnetycznym powoduje zniekształcenie mierzonego sygnału NMR. Zamiast lakieru stosuje się miedziane siateczki, które zwiększają przewodność na kontakcie skała-elektroda pomiarowa, jednak nie wyrównują nierówności na powierzchni rdzenia, tak jak to ma miejsce w przypadku stosowania lakieru. W metodzie PFG-NMR dokładność pomiaru związana jest ze stosunkiem sygnału do szumu. Wyznaczenie krętości porów wymaga wykonania pomiarów samodiffuzji dla długich czasów obserwacji, co wiąże się z osłabieniem mierzonego sygnału. Wysokie współczynniki determinacji, otrzymywane w procesie dopasowania danych pomiarowych uzyskanych dla piaskowców szydłowieckich ($R^2 \in < 0,998 \text{ do } 0,939 >$), sugerują, iż błąd pomiaru dyfuzyjnego nie jest duży, tym samym, pomiar dyfuzji molekuł wydaje się być bardziej precyzyjny w porównaniu z pomiarem oporności skały.

Korelacja parametru T_{diff} z przepuszczalnością

Ponieważ wielkość krętości wpływa na transport płynów w skałe [7, 14], należy spodziewać się, że prawidłowo wyznaczony parametr T_{diff} będzie dobrze korelował z przepuszczalnością.

Otrzymana zależność wydaje się potwierdzać możliwość wykorzystania pomiarów dyfuzyjnych do szacowania krętości porów. Przepuszczalność skorelowano także z wielkością współczynnika krętości k_{el} , uzyskując niższy współczynnik korelacji (rysunek 7b). Należy zaznaczyć, że z analizy wyłączono odbiegające 3 z 9 punktów pomiarowych, reprezentowane przez piaskowce szydłowieckie. Włączenie tych punktów do analizy daje R^2 rzędu 0,21.

W celu wyjaśnienia wątpliwości, które pojawiły się na etapie weryfikacji uzyskanych wyników (zbyt duże różnice pomiędzy wyznaczonymi parametrami T_{diff} i k_{el} dla piaskowców szydłowieckich), dla piaskowców szydłowieckich wykonano dodatkową interpretację pomiarów dyfuzyjnych, w celu wyznaczenia średniej wielkości stosunku powierzchni porów S do ich objętości V_p . Parametr ten ma istotne znaczenie w modelowaniu przepływów płynów złożowych [12, 20]. Znając wielkość S/V_p , krętość porów oraz porowatość, możemy obliczyć wielkość przepuszczalności badanej skały, wykorzystując w tym

Rys. 7. Korelacja przepuszczalności z: a) krętością T_{diff} wyznaczoną metodą PFG-NMR, b) współczynnikiem krętości k_{el} wyznaczonym metodą elektryczną

celu zależność otrzymaną przez Repie [7,13] jako wynik przekształcenia równania Kozeny-Carmana:

$$K_{pr} = \frac{K_p}{2T \cdot (S/V_p)^2} \tag{14}$$

gdzie T – krętość porów odpowiadająca zależności (9).

Biorąc pod uwagę, że $T = (T_{diff})^2$, otrzymujemy równanie:

$$K_{pr\_NMR} = \frac{K_p}{2(T_{diff})^2 \cdot (S/V_p)^2} \tag{15}$$

Zależność tę wykorzystano do weryfikacji wyników pomiarów dyfuzyjnych, traktując jako pomiar referencyjny przepuszczalność zmierzoną bezpośrednio na rdzeniach.

Wyznaczenie średniej wartości parametru S/V_p dla piaskowców szydłowieckich

Jak wcześniej stwierdzono, dla krótkich czasów obserwacji zmiana wielkości współczynnika samodyfuzji cząstek wody wypełniającej por w porównaniu z wielkością współczynnika samodyfuzji objętościowej jest zależna jedynie od stosunku powierzchni poru do jego objętości S/V_p [17]. Dla ośrodka porowego, jakim jest skała, należy założyć, że promień porów zmienia się w dużym zakresie. Jeżeli ξ_i jest cząstkową objętością porów o stosunku powierzchni poru do objętości S/V_{p_i} , wówczas równanie 3 przyjmuje postać [17]:

$$\sum_i \xi_i \frac{D_i}{D_0} \approx \sum_i \xi_i \left[1 - \frac{4}{9\sqrt{\pi}} \sqrt{D_0 t} \left(\frac{S}{V_p} \right)_i \right] = \left(1 - \frac{4}{9\sqrt{\pi}} \sqrt{D_0 t} \left(\frac{S}{V_p} \right) \right) \quad (16)$$

Pomiary współczynnika samodyfuzji w zależności od czasu obserwacji, w połączeniu z liniowym dopasowaniem danych pomiarowych względem pierwiastka kwadratowego czasu obserwacji, pozwalają wyznaczyć średnią wartość stosunku powierzchni poru do jego objętości ($\overline{S/V_p}$).

Punkty pomiarowe do regresji liniowej $\frac{D}{D_0}(\sqrt{t_{obs}})$ były dobierane tak, by znajdowały się na liniowym odcinku krzywej tłumienia sygnału NMR, czyli w tzw. reżimie krótkich czasów obserwacji. Zastosowano dopasowanie z nałożeniem więzów (punkt pomiarowy odpowiadający zerowemu czasowi obserwacji, dla którego $D = D_0$). Znajomość nachylenia liniowego odcinka krzywej tłumienia pozwala wyznaczyć wielkość ($\overline{S/V_p}$). Otrzymane rezultaty przedstawiono na rysunku 8.

W tabelicy 5 zestawiono przepuszczalność $K_{pr_{NMR}}$ obliczoną ze wzoru (15) z przepuszczalnością K_{pr} zmierzoną bezpośrednio przy użyciu azotu, za pomocą aparatu Gas Permeameter firmy Temco. Zamieszczono również wielkość przepuszczalności $K_{pr_{el}}$ obliczoną z zależności Riepe'a z wykorzystaniem współczynnika krętości k_{el} :

$$K_{pr_{el}} = \frac{K_p}{2(k_{el})^2 \cdot (S/V_p)^2} \quad (17)$$

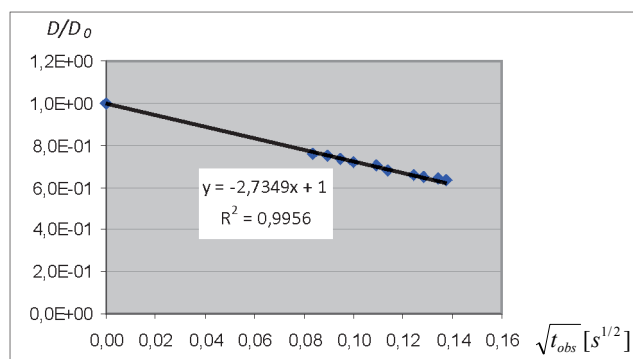
Tabela 5. Zestawienie przepuszczalności wyznaczonej z wzoru Riepe'a, wraz z parametrami wykorzystanymi w obliczeniach, z przepuszczalnością zmierzoną na rdzeniach

Numer próbki	$K_{pr_{NMR}}$ [mD]	$K_{pr_{el}}$ [mD]	K_{pr} [mD]
1	363,1	116,7	334,0
2	298,7	137,9	247,7
3	493,0	204,1	438,8

Próbka nr 1:

piaskowiec szydłowiecki

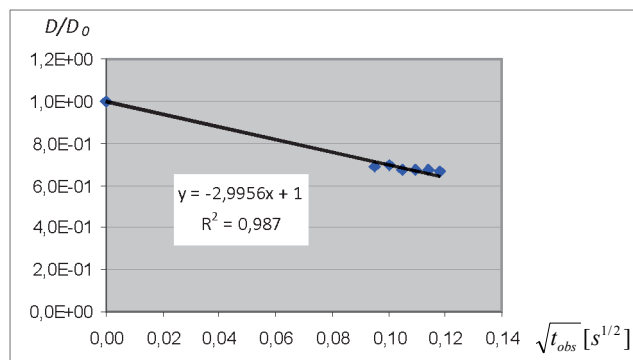
$$S/V_p = 2,27E-01 \mu\text{m}^{-1}$$

Próbka nr 2:

piaskowiec szydłowiecki

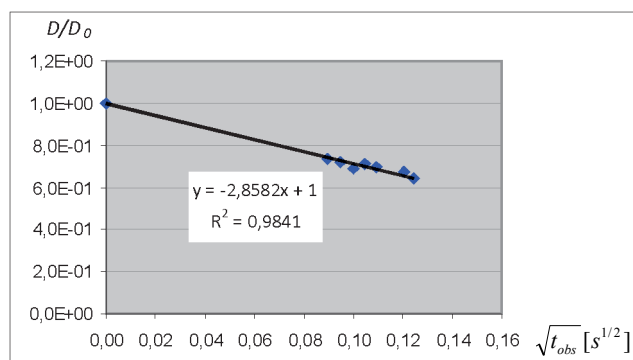
$$S/V_p = 2,48E-01 \mu\text{m}^{-1}$$

Próbka nr 3:

piaskowiec szydłowiecki

$$S/V_p = 2,37E-01 \mu\text{m}^{-1}$$

Rys. 8. Wyniki interpretacji pomiarów dyfuzyjnych dla krótkich czasów obserwacji

Wykonane badania wskazują, że przepuszczalność obliczona z pomiarów dyfuzyjnych jest zbliżona do wartości zmierzonej bezpośrednio na rdzeniach. Wielkość przepuszczalności $K_{pr_{el}}$ obliczona przy wykorzystaniu parametru k_{el} jest zaniżona.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania są badaniami testowymi, niemniej jednak uzyskane wyniki wydają się potwierdzać możliwość wykorzystania pomiarów dyfuzyjnych do szacowania krętości porów. Parametr T_{diff} osiąga wartości porównywalne z wielkością współczynnika krętości k_{el} wyznaczonego metodą elektryczną. Możliwość pomiaru krętości porów metodą PFG-NMR przy wykorzystaniu spektrometru Maran 7 potwierdzają również wysokie współczynniki determinacji, otrzymywane w procesie dopasowania danych pomiarowych w celu wyznaczenia wielkości współczynników dyfuzji ograniczonej, a także dobra korelacja parametru T_{diff} z przepuszczalnością. Weryfikację wyników pomiarów dyfuzyjnych wykonanych dla piaskowców szydłowieckich umożliwiło

zastosowanie zależności uzyskanej przez Riepe'a [7, 13], która wiąże parametry skał, wyznaczone za pomocą pomiarów dyfuzyjnych, z przepuszczalnością. Obliczona wielkość przepuszczalności jest zgodna z przepuszczalnością zmierzoną bezpośrednio na rdzeniach. Wskazuje to na możliwość wykorzystania pomiarów dyfuzyjnych do wyznaczania przepuszczalności skał.

Uzyskane rezultaty zachęcają do dalszych prac, w szczególności do odniesienia wyników interpretacji pomiarów dyfuzyjnych w zakresie badania geometrii porów do innych metod stosowanych w analizie przestrzeni porowej, takich jak: obserwacje w mikroskopie optycznym i skaningowym, mikrotomografia rentgenowska oraz porozymetria ręciovą.

Literatura

- [1] Adisoemarta P. S., Anderson G. A., Frailey S. M., Asquith G. B.: *Historical use of 'm' and 'a' in well log interpretation: is conventional wisdom backwards.* „Society of Petroleum Engineers Journal” 2000, vol. 59699, s. 21–23.
- [2] Archie G. E.: *Electrical resistivity an aid in core-analysis interpretation.* „American Association of Petroleum Geologists Bulletin” 1947, No. 31.
- [3] Attia A. M.: *Effects of petrophysical rock properties on tortuosity factor.* „Journal of Petroleum Science and Engineering” 2005, No. 48.
- [4] Boudreau B. P.: *The diffusive tortuosity of fine-grained unlithified sediments.* „Geochimica et Cosmochimica Acta” 1996, vol. 60, No. 16.
- [5] Cotts R. M., Hoch M. R. J., Sun T., Markert J. T.: *Pulsed field gradient stimulated echomethods for improved NMR diffusion measurements in heterogeneous systems.* „Journal of Magnetic Resonance” 1989, No. 83.
- [6] Davies C. J., Griffith J. D., Sederman A. J., Gladden L. F., Johns M. L.: *Rapid surface-to-volume ratio and tortuosity measurement using Difftrain.* „Journal of Magnetic Resonance” 2007, No. 187.
- [7] Frosch G. P., Tillich J. E., Haselmeier R., Holz M., Athaus E.: *Probing the pore space of geothermal reservoir sandstones by Nuclear Magnetic Resonance.* „Geothermics” 2000, No. 29.
- [8] Hennel J. W., Kryst-Widźgowska T.: *Na czym polega tomografia magnetyczno-rezonansowa?* Instytut Fizyki Jądrowej im. H. Niewodniczańskiego. Kraków 1995, s. 1–88.
- [9] Klaja J., Kulinowski P.: *Wykorzystanie zjawiska samodyfuzji do badania przestrzeni porowej piaskowców metodą magnetycznego rezonansu jądrowego.* „Nafta-Gaz” 2009, nr 10.
- [10] Le Ravalec M., Darot M., Reuschle T., Gueguen Y.: *Transport Properties and Microstructural Characteristics of a Thermally Cracked Mylonite.* „PAGEOPH” 1996, vol. 146, No. 2.
- [11] Pape H., Clauser Ch.: *Permeability Prediction for Reservoir Sandstones and Basement Rocks Based on Fractal Pore Space Geometry.* SEG Expanded Abstracts 1998.
- [12] Pape H., Tillich J. E., Holz M.: *Pore geometry of sandstone derived from pulsed field gradient NMR.* „Journal of Applied Geophysics” 2006, No. 58.
- [13] Riepe L.: *Specific internal surface: the “forgotten?” petrophysical measurement! Or Application of fractal pore models for improved permeability estimations from logs!* SCA-9840, 1998.
- [14] Saner S., Al-Harathi A., Htay M. T.: *Use of tortuosity for discriminating electro-facies to interpret the electrical parameters of carbonate reservoir rocks.* „Journal of Petroleum Science and Engineering” 1996, No. 16, s. 237–249.
- [15] Sarwaruddin M., Skauge A., Torsaeter O.: *Modeling of capillary pressure for heterogeneous reservoirs by a modified J-Fuction.* SCA 2001, 35.
- [16] Sen P. N.: *Time-Dependent Diffusion Coefficient as a Probe of Geometry.* „Concepts Magn. Reson.” 2004, Part A 23A.
- [17] Sørland G. H., Djurhuus K., Widerøe H. C., Lien J. R., Skauge A.: *Absolute pore size distributions from NMR.* „Diffusion Fundamentals” 2007, No. 5, 4.1–4.15.
- [18] Suman R., Ruth D.: *Formation Facto rand Tortuosity of Homogeneous Porous Media.* „Transport in Porous Media” 1993, No. 12.
- [19] Vogt C., Galvosas P., Klitzsch N., Stallmach F.: *Self-diffusion studies of pore fluids in unconsolidated sediments by PFG NMR.* „Journal of Applied Geophysics” 2002, No. 50.
- [20] Watson A. T., Chang C. T.: *Characterizing porous media with NMR methods.* „Progress in Nuclear Magnetic Resonance Spectroscopy” 1997, No. 31.

Mgr inż. Jolanta KLAJA – ukończyła studia na wydziale Geologiczno-Poszukiwawczym Akademii Górniczo-Hutniczej w zakresie górnictwa i geologii, specjalność – geofizyka stosowana. W Instytucie Nafty i Gazu w Krakowie zajmuje się badaniem własności petrofizycznych skał metodami laboratoryjnymi, w szczególności metodą magnetycznego rezonansu jądrowego (NMR).